

niet uitgesproken *communis opinio* over het buitenlandse beleid hebben geheerst. Dat lijkt mij nauwelijks het geval te zijn geweest. Politiek werd uitdrukkelijk buiten de academie gehouden en toen dat niet lukte, tijdens de bezetting en in de jaren zeventig, wist de universitaire gemeenschap er geen raad mee. Voorts constateert Rupp dat de Nederlandse wetenschap zowel vóór als na de oorlog sterk op Europa was georiënteerd. Dat is toch niet helemaal hetzelfde als de neutraliteit van vóór en de Atlantische politiek van na de oorlog. De conclusie lijkt mij voor een in dit boek zo belangrijke these wat te gemakkelijk getrokken.

Peter Jan Knechtmans

A. E. Kersten, *Een organisatie van en voor onderzoekers. De Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek (ZWO) 1947-1988* (Assen: Van Gorcum, 1996, vi + 469 blz., f95,-, ISBN 90 232 3051 5).

Dit is een paradoxaal boek. De hoofdtitel doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een E. P. Thompson-achtig epos over mensen die 'hun eigen geschiedenis maken' in de wereld van het wetenschappelijk onderzoek. Een geschiedenis vol samenwerking, strijd en solidariteit van onderop. Zo was ook het zelfbeeld van de organisatie waar dit boek over gaat, de Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek, ZWO. Een vereniging zijn 'van en voor onderzoekers' — dat was het doel dat ZWO zichzelf had gesteld (wat in een 'zelfstudie' voor de VSNU ongetwijfeld een 'missie' had geheten). Maar al lezend blijkt het boek toch meer een organisatiegeschiedenis te zijn van het soort zoals de arbeidersgeschiedenis vóór de dagen van E. P. Thompson werd bedreven: veel aandacht voor de leiders en weinig oog voor de gewone man. Het is meer een verhaal van directeuren en bestuursleden geworden dan een geschiedenis van onderzoekers, meer een *case study* van een bureaucratie dan een bijdrage aan de geschiedschrijving van het wetenschappelijk onderzoek.

In deze organisatiegeschiedenis ligt het accent bovendien sterk op het aspect van de externe betrekkingen: de relaties tussen ZWO en andere grote mogendheden in wetenschapsland, de universiteiten, de KNAW, het ministerie van O (K) & W en de Stichting fundamenteel onderzoek der materie (FOM), die formeel onder ZWO ressorteerde maar in feite een grote mate van zelfstandigheid genoot. De hoofdvraag van Kerstens boek luidt, hoe ZWO in de loop van de tijd op veranderingen in opvattingen over de rol van de wetenschap in de maatschappij en de taak van de overheid heeft gereageerd. Het is dus vooral een studie in plaatsbepaling. Het eerste hoofdstuk gaat over de achtergrond van het ontstaan van ZWO vlak na de oorlog. Het oorspronkelijke idee dat aan de voorbereiding voor de oprichting van de organisatie ten grondslag lag (die formeel in 1950, maar *de facto* al in 1947 haar beslag kreeg), namelijk dat stimulering van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek noodzakelijk was voor herstel van de welvaart, blijkt al snel te zijn losgelaten. Mede onder druk van de universiteiten en de KNAW werd de rol van ZWO in hoofdzaak beperkt tot het verdelen van subsidies voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek aan instellingen voor hoger onderwijs. Eigen instituten kreeg ZWO niet; wel werden stichtingen ter coördinatie van onderzoek in de bètawetenschappen, zoals het FOM, formeel bij de nieuwe organisatie ondergebracht. Hoofdstuk 2, 3 en 4 beschrijven achtereenvolgens hoe ZWO eerst in de jaren vijftig een eigen profiel als subsidiegever ontwikkelde, daarna in reactie op de expansie van het hoger onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek en het streven van de overheid om meer greep op de uitgaven te krijgen, dat zich in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig begon te manifesteren, zich als opperbeheerder van de tweede geldstroom opwierp en ten slotte, als antwoord op de ambitie van O & W om onderzoek en

onderwijs in verregaande mate te beheersen, de graad van 'zelfsturing' door onderzoekers opvoerde door het netwerk van stichtingen en werkgemeenschappen tot steeds meer wetenschapsgebieden (ook in alfa- en gammasector) uit te breiden. Maar deze reactieve strategie kon niet verhinderen dat het ministerie ZWO toch als een vrij conservatieve organisatie bleef zien, die niet in staat was wetenschappelijk onderzoek werkelijk slagvaardig te sturen. Ook al was deze beeldvorming volgens Kersten niet helemaal terecht, ze droeg er wel toe bij dat O & W er de voorkeur aan gaf, ZWO door een meer gestroomlijnde organisatie te vervangen. De transformatie van ZWO in NWO kreeg in 1988 haar beslag. Een neveneffect van deze omwenteling was, dat de geschiedenis van ZWO nu zelf tot onderwerp van wetenschappelijk onderzoek werd gemaakt — en wel betaald door NWO.

NWO heeft zeker waar voor zijn geld gekregen. Het onderzoek is zonder meer kundig en grondig uitgevoerd. Het verslag levert vaak boeiende informatie op, niet alleen over constanten in de problemen van beleid ten aanzien van wetenschappelijk onderzoek, maar ook over weerkerende patronen in de oplossingen die voor zulke problemen werden bedacht. Zo blijken de programma's die in de jaren tachtig door ZWO en de KNAW werden ontwikkeld om jonge, veelbelovende onderzoekers voor de wetenschap te behouden, al een voorloper te hebben gehad in de jaren vijftig. Aardig zijn ook de inkijkjes in de subsidiepraktijk van ZWO, die als vignetten over de vier hoofdstukken zijn verspreid.

Maar de belangrijke vraag wat ZWO aan de ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek in Nederland en van de verschillende wetenschapsgebieden heeft bijgedragen, is door Kersten bewust buiten beschouwing gelaten. De reden was, dat ZWO aan geen enkel wetenschapsgebied (met uitzondering van de astronomie) een vitale bijdrage zou hebben geleverd en dat voor 'een weging en kwalificatie van de ZWO-bijdrage aan de ontwikkeling binnen de verschillende sectoren van het wetenschappelijk onderzoek' een analyse zou moeten worden gemaakt die een 'grote vertrouwde' met het betreffende wetenschapsgebied zou vereisen (2-3). Erg overtuigend klinkt dat argument toch niet. Hoe kan de auteur immers zeker weten dat de bijdrage van ZWO op andere gebieden dan de sterrenkunde niet 'vitaal' is geweest, als hij daarvan naar eigen zeggen geen analyse heeft gemaakt? En waarom is hij — een ervaren historicus per slot van rekening — niet in staat geweest zo'n analyse uit te voeren voor het gebied van de geschiedwetenschap? Eenvoudig is zo'n oefening inderdaad niet, maar onmogelijk evenmin. De auteur had bijvoorbeeld, behalve de directeuren en bestuursleden, ook de onderzoekers zelf kunnen raadplegen. Waarom de mensen 'in het veld' niet naar hun oordeel over de betekenis van ZWO voor hun wetenschapsgebied gevraagd? *Expert opinion* zegt niet alles, maar toch wel *iets*.

Ik zou ook denken dat in een studie over een organisatie die van het begin tot het eind het 'bottom-up-beginsd als uitgangspunt huldig[de]'(408), het niet misplaatst is, de 'basis' te vragen in hoeverre die organisatie erin geslaagd is om haar eigen zelfbeeld en doelstelling waar te maken. Een aardige illustratie van de visie van onderop biedt een passage uit *Het Bureau* van J. J. Voskuil waarin de oprichting van de Stichting voor historisch onderzoek in 1976 wordt beschreven (IV, 448):

"En wie zitten er dan in die Stichting', wilde Douma weten. 'Iedereen die historisch onderzoek doet kan lid worden', antwoordde Balk. 'Dat wordt dan een geweldig lichaam', merkte 't Mannetje op. 'Het is ook de bedoeling om die onderzoekers te verdelen over een aantal werkgemeenschappen', zei Balk met duidelijke tegenzin. 'Die kiezen dan weer het Bestuur en dat Bestuur verdeelt het geld.' 'Dan moeten we dus maar allemaal lid worden', concludeerde Douma'.

Een enquête of een serie interviews onder wetenschapsbeoefenaars in verschillende disciplines had een veelvoud opgeleverd van het soort gegevens waarvan deze passage een glimp laat

zien. Dan was de inhoud van het boek meer in overeenstemming geweest met wat de titel belooft. Nu is deze studie toch vooral een *top-down* geschiedenis geworden.

C. A. Davids

M. van der Klein, *Kranig en dwars. De Vrouwenbond NW/FNV 1948-1998* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1998, 159 blz., f39,50, ISBN 90 6861 150 X).

In de sociale geschiedbeoefening is de geschiedenis van de arbeidersbeweging van een modieus onderwerp in de jaren zestig en zeventig tot een onderbelicht gebied in de jaren negentig geworden. Gelukkig blijven herdenkingen aanleiding geven tot geschiedschrijving.

Marian van der Klein heeft Corrie van Eijlen geassisteerd bij haar prachtige, vorig jaar verschenen studie *Maandag nemen we niets meer*, waarin het onderwerp vrouw, arbeid en vakbeweging grondig wordt uitgediept. Kleins nieuwe werk *Kranig en dwars*, resultaat van eenjaar studie, is uitdrukkelijk bedoeld als op zichzelf staande aanvulling. Het beschrijft de Vrouwenbond NVV/FNV in zijn worsteling om een eigen identiteit en zijn relaties met organisaties buiten de vakbeweging. De stijl is goed, de illustraties ondersteunen het betoog en geven er sfeer aan, en in de inleiding en de vier hoofdstukken wordt nieuw gebied in kaart gebracht.

De inleiding geeft een goed overzicht van de literatuur over traditionele vrouwenorganisaties in de laatste halve eeuw. Dit waren vooral organisaties voor vrijwilligerswerk en gezelligheidsverenigingen op basis van gezindte of stand, met een bijkomende vormingstaak.

De Vrouwenbond NVV is opgericht als een organisatie voor vrouwen en al snel ook weduwen van leden van bonden aangesloten bij het NVV. Dit waren meestal vrouwen zonder betaald werk, en gedurende de eerste twintig jaren vaak uit volle overtuiging dat dit niet de taak der vrouw was. Al snel konden ook vrouwelijke leden van de vakbonden het lidmaatschap verwerven, al vormden zij steeds de minderheid van de leden, zij het niet van het kader. Het doel van de Vrouwenbond was in de eerste plaats ondersteuning van de doeleinden van het NVV, meestal geconcretiseerd als collecteren en koffie zetten bij vergaderingen. Al snel kwamen daar scholing en belangenbehartiging van leden bij 'in hun huishoudelijke en verzorgende taken'. Dat betekende veel consumentenvoorlichting, adviezen over hoe bezwaar aan te tekenen tegen huurverhoging en informatie over sociale zekerheid. Voor hun belangen als betaald werkenden diende de betreffende vakbond te zorgen. Pas sinds 1981 rekent de Vrouwenbond ook herverdeling van betaald en onbetaald werk en toegang tot de arbeidsmarkt tot zijn aandachtsgebieden.

De beschrijving van het werk uit de jaren '50 en '60 is heel tekenend, met goed gebruik van anekdotes en citaten uit documenten, vooral uit het bondsorgaan *Binding*. Net als in de rest van verzuild Nederland straalt er een groot gevoel van geborgenheid uit. In het voorwoord spreekt de huidige voorzitter over een vanaf het eerste begin voortdurende strijd vanuit een klasse- en seksebewustzijn; maar wat mij bij lezing van het boek trof was dat als er iets moest worden bestreden, dit het communisme was en dat de organisatie zich steeds heeft gekenmerkt door grote kameraadschap.

De schrijfster constateert dat de visie van de aangesloten vrouwen zich lange tijd vrijwel beperkte tot een identificatie met het moederschap. Het was juist deze beperkte opvatting die heeft gemaakt dat het kostwinnergerichte NVV veel meer oog had voor de Vrouwenbond dan voor het Vrouwensecretariaat, dat de belangen van werkende vrouwen behartigde. Al snel na het begin kreeg de Vrouwenbond de taak het NVV te vertegenwoordigen in allerlei organen zoals de Nationale commissie voor gezinsbelangen, vrouwenadviescommissies voor woningbouw, ja zelfs in de commissie die de directeur van het Arbeidsbureau adviseerde over het al